

Nem elvi vitákkal, hanem zsigeri érvekkel találkozunk

BESZÉLGETÉS KABDEBÓ LÓRÁNT PROFESSZORRAL
A NEMZETI DIALÓGUS ESÉLYEIRŐL

Sokadszor merültünk bele mélyen a beszélgetésbe jó barátommal, több kérdésben egyik mesteremmel, Kabdebó Lóránttal, az irodalomtörténet professzorával. A téma ismét az egyéni és közösségi sorskérdések, a történelem tanulságai; s hát az egyik legégetőbb: mikor fog végre megjavulni magyar és magyar között a viszony, értelmes mederbe terelődni a párbeszéd? Rögzítsük ezt a beszélgetést, mondtam hirtelen, készüljön egy interjú. Miért ne, mondta ő, s próbáltuk ilyen irányba terelni a dialógust. Amelyben azonban továbbra is jelen maradt a személyes hang, a baráti diskurzus; s ezt csak azért mondom, hogy megmagyarázzam – a tegeződés hangneme szándékosan maradt így. A sava-borsa veszett volna el a beszélgetésnek; kérem az olvasót, kivételesen nézze el nekem a személyes hangvételt...

– Azt kérdezted, mióta vannak meg a magyarságon belül az ellentétek? Amióta ismerjük történelmünket – kanyarodunk tehát vissza a dialógus kezdetére. – Tatárjárás, mohácsi vész? Nagymajtény, Világos, Trianon? Az okok közt mindig felsorolják. De olvasd az Ószövetséget: ha az Isten meg akar tartani egy népet, akkor minden civódásaik ellenére kimentí őket a babiloni fogságokból. Még ha az a nép mindent meg is tesz önmaga ellen. Hogy a magyarság itt, ebben a huzatos vidékén Európának évezreden át megmaradhatott (és azt megelőzően ki tudja mióta, – de ebbe ne menjünk bele) csakis az isteni akaratnak köszönheti. Mert ez a nép is ezer éven át mindent megtett önmaga ellen. Nem a másik nép, vagy nem bármelyik – mai szóval: – kisebbsége ellen cselekedett, hanem önmaga ellen, öngyilkos lendülettel. A magyar nemzet, s itt most ne csupán a történelmi kategóriát nézzük, mindig befogadó volt. Szent István intelmeitől kezdve, – ezt tudja mindenki, hiszen idézik állandóan. Görgey, a '48-as szabadságharc nagy csodája milyen nyelven beszélt a tábornokaival? Az aradi vértanúk jelentős része nem is tudott magyarul. De a magyar nemzetért haltak meg. Széchenyi milyen nyelven írta a naplóját? És Liszt Ferenc? Akkor hogy is vagyunk? Ki az a Teller Ede, aki – amúgy a történelem paradoxonjaként – a maga módján megalapozta a XX. századi erőegyensúlyt a hidrogénbombával? Ha nincs hidrogénbomba, lehet, hogy az atombombába belepusztul a világ. Az alkotója magyarnak vallotta magát, és magyarul írt verses kötetet. Ki is adta, a halála előtt. Büszke volt ránk és mi is büszkék vagyunk rá: bizonyítéka az Orbán-kormány adományozta Corvin-lánc. Ez annyira természetes.

– És a Kabdebók nem idegenek-e ebben a világban?

– Magamról meg szoktam kérdezni, hogy hát hogyan is kerültem erre a tájra? Jártam egyszer Szuzdalban, a Volga-Káma folyókban, az ősi szláv város közelében van egy kas-

télszerű épület, ez volt a későbbi moszkvai nagyfejedelmek ősi fészke. Örmény építészek tervezték. Valóban emlékeztet Örményország épületeinek csodáira. És akkor eljátszottam a gondolattal: hol is lettem én magyarörmény? Ha kilépünk a most-pontokra szakadt időből, és a történelem felett egybeálmodjuk a létezést, akkor már ott laktak a valahai magyarok, ott építettek kastélyt örmény mesteremberek, arra felé vérzett-el-fagyott-meg egy magyar hadsereg (benne anyai nagybátyámmal) és én most (mármint akkor!) uborkát eszem a modern konferenciaterem étkezőjében öreg kollegámmal (aki évtizedekkel előbb „kiutalta” nekem Szabó Lőrinc költészetét) és akkori magyar irodalmi aktualitásokról beszélgetünk. Közben azon gondolkozom: mikor találkozhatott bennem először a magyar az örménnyel? Miért is történhetett mindez? Mi dolgom lehet ezen a világon? Nem csak a magyar volt nagy hajdan, ahogy Petőfi írta, hanem az örmény is. És ők is – de hányszor – nem találták honjukat a hazában. A magyarörmények több mint három évszázad alatt úgy váltak magyarrá, hogy származásuk öntudatát megtartották: a befogadó nemzet legjobb polgáiraivá igyekeztek válni, minden sorsdöntő és minden békés időszakban egyaránt. Csak megjegyzésként: az aradi tizenhárom között két örmény tábornok is volt; Kiss Ernő és Lázár Vilmos. Nyelvüket az évszázadok során azonosították a befogadó nemzetével, de vallásukat megtartották. Van erre is példa a nagyvilágban: az írek az „ellenség” rájuk kényszerített nyelvén lettek világhírűek, nem egy Nobel-díjas író adva az angol-nyelvű világirodalomnak. De katolikus vallásukat mindmostanáig tartják. Az örmények legfeljebb „unitussá” váltak, az európai katolicizmushoz csatlakoztak kialakítva a maguk örmény katolikus egyházát. Ahhoz, a római pápát elismerő egyházi szervezethez tartoznak (és itt most már személyesre fordítsam a szót: tartozunk), amelynek Velence egyik szigetén egyeteme is van, és Bécsben kolostora. A Kabdebók neve feltűnik Szamosújvár legrégebbi templomának donátorai között. A név: ragadványnév, a moldvai átkelés emléke: románul „ökörféjet” jelent (latinul: caput bovis). Jeszaján lehetett örmény őseink neve, annak tükörfordítása ragadt meg az új hazában is. Nagypám Vasasszentiványt volt jegyző, ott élt a családi birtokon. Apám bátyja, Kabdebó Gerő Trianon után is otthon maradt, 1940-től a magyar időben főszolgabíró lett. A Cegei tó partján szomszédja volt az író Wass Albertnek, özvegye a háború után is sokáig levelezett az Amerikába szakadt szomszédal. (Ezt irigylitőlem Turcsány Péter barátom, Wass Albert életrajzírója és kiadója.). Apám harminchat hónap frontszolgálat után Budapesten szerzett mérnöki diplomát, és mind ő, mind unokatestvére, a festő Barcsay Jenő Magyarországra települtek. Apám vidékre vágyott, ahol erdők és hegyek között élhet, a Szamosújvárról Gyöngyösre kiköltözött latintanár nagybátyja szerzett a városi közműveknél állást a számára. Puky Árpád, a legendás polgármester kedves embere lett, a Mátra víz- és villanyellátása az ő nevéhez fűződik. Otthonra találtunk Erdély után a maradék hazában is. Mondom: a magyar mindig befogadó nép volt. Feleségem, Dobos Marianne újabb könyvében éppen a világháború alatt otthonra talált és iskolázott lengyelekről ír.

– *És a nemzeti identitás?*

– Az oroszok olyan büszkék arra, hogy oroszok; Dosztojevszkij, a világ egyik legnagyobb, hozzám nagyon közel álló írója, büszke arra, hogy orosz. A románok büszkék arra, hogy ők románok, s a szlovákok is megteremtik a maguk nemzeti identitását. Nemzeti szentjeik is vannak. Az ellenreformáció három – egyébként horvát, magyar és lengyel származású – mártírja már szlovák szent. II. János Pál őszentsége így rendelkezett Kassán. Horvát-

ország és Magyarország olyan perszónál-unió Szent László kora óta, mint a Habsburgok idején volt Ausztria és Magyarország. Ha azt akarom, hogy Magyarországot egyenrangúként emlegessék a német-római császársággal, akkor természetes, hogy a felsorolásban egyenrangúként szerepeljen: Rex Hungariae, és Rex Croatiae. Mária Terézia két királyi címe.

– *Elkanyarodtál.*

– Ám egyszerre beszéltem magamról és nemzetemről. Amikor egy befogadó nemzet közös sorsáért, annak az együtt élhető jövőjéért való aggodás hangja szólal meg valahol, akkor mindent elárul az, hogy valaki ebben akar partner lenni, vagy valamifajta értelmetlen zsigeri elutasításban.

– *De te elsősorban magyar írók értelmezője, szerkesztője, kritikusa, történésze vagy. Hogyan élted meg ezt életed során?*

– Már-már egzakt módon történhet meg az összehasonlítás. Fél életemet abban az „ánti” negyven évben éltem (hány „ánti” negyven évre is szakad történelmünk?), a második felét ebben kezdem el élni... És remélem, itt még legalább ugyanennyi jut ebből is nekem. Feladatomban van még bőven. Nos, abban a negyven évben egy bármilyen művészetrel – de főleg irodalommal – foglalkozó embernek az volt a kimondott-kimondatlan vágya (én mindig ki is mondtam!), hogy olyan irodalmi életet szeretne, szeretné, amely – független. Úgy szabad, hogy nem a politika figyeli, értékeli, s tartja nagyon fontosnak. Ne legyen olyan fontos az irodalom, a művészet, hogy a politika saját szolgálólányának szerződtesse. Most ez a szabadság – bekövetkezett. Ennek isszuk a levét. Akkor próbálták jó és rossz értelemben korrumpálni a művészetet. Voltak alkotóházak, voltak fenntartott folyóiratok, könyvkiadók, s azokban legfeljebb csak úgy és azért kellett megharcolni, hogy egy jó, egy fontos mű, ami talán csak eltűrt, de a lelkeknek fontos volt – megjelenhessen. Ha a döntés megszületett, hogy megjelenhet, akkor annak nem voltak anyagi akadályai. Most pedig itt vagyunk: szabadon írhatunk, mondhatunk, csinálhatunk, amit akarunk, és – mit csinálsz? Házalsz, a legnagyobb nemzeti klasszikusok kiadásáért is. Szabó Lőrinc életművének kiadásához nem csak az kell, hogy én és a „csapatom” összehozzuk a kéziratot. Ez jóval kisebb feladat – hiszen nem kell hozzá más, csupán néhány megszállott ember. (Nevessék néhányat közülük nevükön: legelső sorban Horányi Károly, meg aztán Kemény Aranka, Szele Bálint és a zágrábi Curkovic-Major Franciska. De említsem a Freiburgban élő erdélyi származású könyvelőt, Schneider Alfrédet, aki „hobbiból” képezte magát a költő egyik legjobb ismerőjévé-kutatójává.) De amikor bemész a kiadóba, és az a vezető, aki egyébként elkötelezetten ki szeretné adni az életmű következő gyűjteményes kötetét, azt kérdi: hozod a három milliót is a költségekre...? Azért ez egy megdöbbentő pillanat... S én hiába mennék valamely miniszterhez – nem tudok „kéregetni”. Erre alkalmatlan vagyok. Ott állok, hetvenegyedik évemben, és nem arról van szó, hogy a nemzeti kultúra építésén még meddig tudnék dolgozni (hangsúlyozom: nem magamról beszélek, személyes publikációs lehetőségem biztosított), hanem csak szégyenkezem, hogy viszek valami értéket, amit szeretnék megjelentetni. Kanonizált értéket! Az egyik kulturált „multi”-val, aki egy közismert kulturális létesítmény felújításával tette ismeretessé a nevét, egy kiállítás megnyitására találkozhattam. Addig nem ismertem személyesen, de erre is sort kerítettem: odamentem hozzá, és bemutatkoztam. Kihasználva az alkalmat, mondtam: Ehhez a hely-

hez a Szabó Lőrinc életmű egy jelentős része kötődik. A felelet: Majdnem tönkre mentem a felújításba. De írja meg e-mailben, aztán meglátjuk. Ennyiben maradtunk.

– *Még válaszra sem méltatott...*

– Lehet, megérezte rajtam, hogy azzal a maga-elszánással közelíttem: most az egyszer megalázkodom. De miért kell nekem megalázkodni? Amikor én egy egyetemen önálló kart alapítottam, létrehoztam. Egyetemi tanár vagyok, akadémiai doktor. Nem dicsekszem vele – de így történt. Elértem idáig. Hát miért kell szégyellnem azt, hogy – megint mondom: nem az én műveimről van szó – a nemzetet akarom gazdagítani? Itt van az én alapvető problémám ezzel az elkezdődött negyven évvel. Koldulnom kell, hogy ajándékozhassak.

– *És abban a negyven évben hogy éltél?*

– Most nehogy azt higgyed, hogy visszasírom. Erről szó sem lehet. Hiszen ha a sokféle klientúra virágkorát éljük is, – a megszólalás szabadsága ma evidencia. Akkor: a kötelező „államvallás”, a marxizmus keretei között kellett gúzsba kötve táncolni. Csak két példát. Lakatos Istvánról készülő monográfiám munkálatai során barátom mondja: úgysem lesz ebből semmi, mert vagy hazudsz benne, vagy nyíltan feljelentetted a költőt. Lévén köztudott, hogy a forradalom után börtönt is szenvedett költő gyűlölte a rabság minden formáját, így a kommunizmust is. Pistával, közös erővel ezt a veszélyes pontot is megkerültük, de ki is mondtuk az igazat, leírva: Lakatos István költészetében a szabadság rajongója, a rabság elítélője, példaképe a francia forradalom megfogalmazta szabadságésgeszme. A másik. Szakmánk már akkor is élvonalába tartozó meghatározó személyiségéről kértek kritikát tőlem. Beillesztettem a megfogalmazást írásomba: pontosan alkalmazza a marxizmust (valóban igyekezett a marxista terminológiát is értelmezően számba venni fejtegetései során). Szerkesztőm jobb megfogalmazást talált: sajátosan alkalmazza a marxizmust. Na, kérlek, ezt a világot ma már csak rémálomban idézem fel. De említsem még a szememben legszörnyűbbet, Németh László moszkvai Canossa-járását. Nekem akkor óriási szerencsém volt. Kutatói állást ugyan nem biztosítottak (több mint évtizedet középiskolában tanítottam Miskolcon), de adtak egy olyan mértékiséget, akivel, ha foglalkozik az ember, szellemileg – és ne keress szinonimát, mert nincs jobb kifejezés – szellemileg nem kurvulhat el. Aki a Szabó Lőrinc életművel dolgozik, annak tisztességesnek kell maradnia. És ez a kortárs nagy költőkkel, írókkal való kapcsolódásomban mindig valamilyen kód-ként működött: Te vagy a Szabó Lőrinc, na, gyere. Szabolcsi Miklós volt az, aki ki-mondta: „írjon Szabó Lőrincről, csinálja meg abból a kandidátusit”. De, tűnődtem, én huszonöt éves, frissen doktorált kölyök vagyok, Szabó Lőrinc pedig egy éppen most meghalt nemzeti klasszikus. „Ne aggódjon, senki nem mer hozzányúlni...” Ez igaz volt... Rába György megírta egyedülállóan szép, meghatározó kismonográfiáját, de mondta, hogy ő már Babits-csal folytatja, ezért áldását adja az én további munkámra. Azóta is nagyon jó kapcsolatban vagyunk.

– *Senki nem mer majd hozzányúlni, idézted Szabolcsit. Vajon miért nem? S tisztában volt, lehetett akkor ezzel egy huszonöt éves irodalmár?*

– Tudod, ki magyarázta el ezt nekem? Hegedűs Géza bácsi – a legnagyobb szeretettel. De egy most nyugdíjba menő professzor kollégám még féléve is ugyanezt hangoztatta: Szabó Lőrinc antiszemita volt, fasiszta, nácibarát, de nem ezért szeretjük. Majdnem így

mondta el Hegedűs Géza is. Hány helyen kísért ez! Nézz bele a Google-be, vegyél kezdedbe egy tankönyvet, lapozz az Enciklopédia Hungaricába. Nos, a lényeg: Szabolcsi Miklós az akadémiai megvásároltatta a Szabó Lőrinc-hagyaték nagy részét, ami nélkül én mozdulni sem tudtam volna. (A maradékot, egy-két éve, a Petőfi Múzeum kapta meg a Digitális Irodalmi Akadémia pénzén, egy másik részét hagyatéki letétként tárolja, a többit az akadémia kéziratára vette meg.) Én később bejáratos lettem a családhoz, de az induláshoz az az anyag volt alapvetően fontos, amelyet Szabolcsi az akadémiai megvetett. Tehát tulajdonképpen ő, annak a kornak az ideológusa, a kiváló József Attila kutató nagyon jól tudott sok mindent. Amit nem írt meg – azt is. Tudta, hogy mi az elsődleges érték. Tudta, hogy Szabó Lőrinc világirodalmi jelentőségű, noha épp akkor – problémás.

– *S elég magas hatalmi szinteken határozták meg és el a problémás kategóriákat...*

– Mutathatnék egy levelet... Aczél György írta – persze nem nekem. Amiben arra a kérdésemre reflektált, amelyet az akkori Irodalomtörténeti Intézet vezetőihez intéztem. Hogy mit tudnak segíteni? Mondom, a levélváltás tőlem függetlenül történt, de később megkaptam ezt a levelet. Arról volt benne szó, hogy Szabó Lőrinc nem tartozik a kutatás akkor úgynevezett „főirányába”. (Az intézetiek utóbb ezt azzal cáfolták, hogy hiszen megszületett Rába György monográfiája is. Persze ehhez tudni kell, hogy akkor majd minden élő és nemrég meghalt íróról készítették úgynevezett „kismonográfiát”. A Rábáé azért lett emlékezetes, mert kitűnő a könyv, meg ő egyáltalán meg is írta azt. Sokan ugyanis elváltak egy-egy író, és sohasem készítették el.). A levél folytatása: ha Kabdebó olyan dolgokat csinál, ami jó és publikálható, akkor semmi akadály annak, hogy ezt megjelentessék. Állást nem tudunk adni, kutatási lehetőséget nem biztosítunk. De, ha megcsinálja, akkor megjelenhet. S úgy látszik, hogy ezt valahol valóban egyeztetették is, mert nekem Szabó Lőrinc témában publikációs gondom sehol sem volt.

– *Kiadók, szerkesztők nagy értéknek tartották a Szabó Lőrinc-szövegeket.*

– Két nevet említhetek. Juhász Ferenc az Új Írás szerkesztőjeként a legnagyobb klaszikusok között tartotta számon. Versengve dicsértük nagyságát. (Különben Juhász költői zsenije ifjúságom meghatározó élménye volt!) Kiadóként pedig Illés Endre atyai gondoskodásáról kell megemlékezni. Ő vállalta fel a hetvenes években a háromkötetes monográfiám megjelentetését. Akkor már a Szépirodalmi Kiadó nagyhatalmú igazgatója volt. Nagyon szerettem, az embert és az írásait is. (Kár, hogy prózaíró, mert én prózaíróról monográfiát nem írok... Az özvegye akarta volna, de mondtam, hogy még Szabó Magdáról sem írom meg a már szerződéssel szentesített tervet.)

– *Milyenek voltak az akkori kiadói viszonyok?*

– Elmondok egy igen jellemző történetet. Szabó Lőrinc özvegyének sosem volt pénze. (Még a temetése napján is jöttek foglalni. Ott voltunk, s csöngetett valaki, Lóci kiment, visszajött, mondja, kik jöttek. Megkértük őket, hogy épp ma, Nagyklára temetésének napján, ezt ne tegyék. Jó, de majd visszajövünk, válaszolták.) Klára néni (Szabó Lőrinc özvegye) felhívta – ahogy egyébként mindig, ilyen esetben – Flóra nénit, Illyés feleségét. Flóra néni felhívta Illés Endrét: Klárának kéne pénz. Illés Endre mély tisztelettel és hálával viseltetett Szabó Lőrinc felesége, illetve annak édesapja, az őt felfedező Mikes Lajos szerkesztő iránt. Illés Endre ezután felhívott engem: Kedves Lóránt, tájékoztass, kérlek, van-e még olyan kiadatlan Szabó Lőrinc szöveg, amit meg tudnánk jelentetni, és természetesen

honoráriumot fizetni az özvegynek. Így született meg – a Műhely sorozatban – az első valódi életrajzi összeállítás: a Napló, levelek, cikkek című kötet 1974-ben. Majd ezért rendeztem sajtó alá a Szabó Lőrinc és felesége levelezésének két kötetét. (Kifizették, de akkor nem jelent meg, utóbb a Magvető adta ki.). De hadd fűzzek egy személyes anekdotát a Műhely-kötet megjelenéséhez. A köteteket elkészültük után pár napig mindig zárolva tartották. Hátha valaki talál benne valami kivetni valót – akkor mehet a zúzdába. A kötet szerkesztőjével igen aggodalmasak voltunk. Én egyetlen példányt kisírtam, haldokló édesanyámra hivatkozva: ő gépelte, hadd lássa még életében a kötetet. Szent elhatározásom volt, ha bármi történik, közlöm, sajnos elveszett a példány. Hál' Istennek siker lett belőle.

– *Nem ütött vissza ez a szerencse? Sohasem szorult háttérbe, akár a megismerés szintjén, a Szabó Lőrinc kutatástól független Kabdebó-életmű?*

– Nem tapasztaltam. Talán azért, mert rengeteget dolgoztam. Amúgy én mindig úgy voltam vele, hogy mindig miután írtam róluk, azután ismertem meg személyesen nagy kortársaimat. Jánosz Istvántól Vas Istvánig, hogy csak az Istvánoknál maradjunk. Vas Istvánról legalább monográfiányi tanulmányt, Lakatosról, és Jánosyról egy-egy monográfiát írtam. Évjáratos társaimmal inkább, mint szerkesztő kerültem ilyen távolról közelítő barátságba. Magyarországon én közöltem először folyóiratban, az akkor még legendás miskolci Napjainkban Tandori Dezsőt és Oravecz Imrét. Ez ma már irodalomtörténeti monográfiák témája. Ratkó Józseffel, Bella Istvánnal, Ágh Istvánnal, Serfőző Simon baráti körében kerültem kapcsolatba.

– *És jöttek a beszélgetések.*

– Életem összekapcsolódott életrajzi beszélgetésekben Határ Győzővel, Szentkuthy Miklóssal, utóbb Szabó Magdával. És hát az életrajzi beszélgetések. A három kötetes Szabó Lőrinc monográfia után, a nyolcvanas években négykötetnyi rádiós beszélgetést publikáltam. A Nyugat klasszikus korát gyakorlatilag ezzel a négy kötettel búcsúztattam, és tartottam a köztudatban. De az indulás és a gerinc valóban Szabó Lőrinc volt. És a megszárt, letisztult mérce. Mert, visszatérve a te eredeti kérdésedre, ha még aktuális...

– *...vegyük olybá...*

– ...nos, a múlt század húszas éveiben még viszonylagos nyugalom volt. A Szabó Lőrinc szerkesztette 1926-os folyóiratban, a Pandorában együtt dolgoztak a későbbi népiek és az urbánusok. A sajnos nem elégszer emlegetett bisztrai Farkas Ferencnek köszönhetően még a harmincas évek elején is összehozhatta Szabó Lőrinc a későbbi vitatársakat az 1933-ra vonatkoztatott Bibliofil Kalendáriumban. (Az erdélyi származású Farkas Ferencről jegyezzük meg: apai örökségét az irodalomra költötte, az ő pénzén jelent meg az első Villon-fordítás kötet 1931-ben magyar nyelven, a modern magyar festészet nagy propagálója volt, a háború után vezető gazdasági szakember, az utolsó Nagy Imre kormány Petőfi-párti államminisztere, Bibó harcostársa.). Vagy egy másik példát mondok: a könyvespolcomon őrzöm (antikváriumban jutottam hozzá!) a Te meg a világ (Szabó Lőrinc talán legfontosabb verseskötete) azon példányát, melyet Zsolt Bélának dedikált „szeretettel” a költő 1933-ban, és viszont, az író ugyanakkor megjelent regényének dedikált példánya ott áll a költő könyvespolcán, a Volkmann utcában. A háború után egymás gyilkos ellenfelei lettek. Szabó Lőrinc sokáig a kiegyenlítő szerepét vállalta magára, de rossz diplomáciai érzéssel majd minden barátjával élete valamelyik periódusában végzetesen összekülönbö-

zött. A legszörnyűbb, amikor valahai barátok fordulnak egymással szembe. És ha ezt még a kor politikai körülményei fel is erősítik. Sőt volt idő, a háború utolsó évében, amikor már nemcsak elvek álltak szemben, de a túlélésről magáról volt szó. És alig hogy változott a világ, máris újabb lövészárkok mentén szakadt szét újólá. A régi viták befagytak, újabbak mérgezték tovább újra mindent. Tisztázhatatlanul. Az a negyven év befagyasztotta a lényegi vitákat. (Erről beszél a Szabó Lőrinc „pere” című könyvem.). A náciizmus, majd a kommunizmus nem a vitának kedvezett, de életveszéllyel volt terhes. Életet menteni, – ez maradt a humanizmus egyetlen megjelenési formája. Az emberség nem szavak, de tettek kérdése lett. (Szabó Lőrinc például az embermentésben kitűnően vizsgázott, úgy szintén korábban üldözött barátainak jó része is a megváltozott világban. Akik között megkövesedett a harag – örökké gyűlölettel szemlélték utóbb egymást.). A mostani negyven évre maradna a tisztázás. Ne csodálkozzunk, ha nem elvi vitákkal, de „zsigeri” érvekkel találkozunk. Megszenvedte már e nép minden rétege, „osztálya”, „kisebbsége” a magáét. Én hozzatenném: ha külső (német, majd szovjet) megszállás nem keserítette volna ezt a történetet, az alapjaiban befogadó jellegű magyar történelem nem sülyedhetett volna ilyen pusztító végletekbe. Ezért vagyok optimista. Anyai őseim okán a vészidőszakban akár az üldözöttek közé is tartozhatón.

– *Mit tartasz annak a negyven évnek a legnagyobb szellemi veszteségének?*

– Végiggondolatlanok maradtak a korábban elkezdett gondolatok. Megszakadtak, befagyasztódtak. Hol él, ki ismeri Pap Károly örökségét? Pedig hét kötetben ki is adták újra pár éve teljes életművét. Csak le kellene venni a polcra. Én egyenesen Haifaig mentem, hogy propagáljam. De mindnyájan hivatkozhatunk egymással szembeállítható gondolatmeneteket elkezdő múlt századi gondolkodókra. Tessék! Vitakoztassuk össze őket.

– *Mondd, te kit választanál?*

– Az egyik legnagyobb szellemi tragédiának azt gondolom, és most ezért sok barátom megharagszik talán rám, hogy a Németh László életmű gondolatisága – elveszett. Amikor a Szabó Lőrinc „pere” című könyvem készült, vele párhuzamosan a másik életművet is felfrissítettem magamban, és rájöttem, hogy mennyire nem ismerik, nem tudják a lélekét, a lényegét, annak, ami egy Németh László-i világban olyan meghatározó. Elő kéne venni újra, és olvasni. Olvasni, olvasni. Nem a legendákat hallgatni, meg az anekdotákat. S akkor már mindjárt hitelesebbé válnának a mostani hivatkozásaink is. Nem az enyém, hanem akik valahol csak a levegőből előkapkodják egy-egy mondatát. Valami döbbenetes lehetőséget jelentene, ha ennek a nagy, Európában helyét kereső kultúrának, nemzeti létnek valamennyi egyetemese értékét felhasználnánk, kimerítenénk. Valahogy úgy, ahogyan az Árpádok korában történt. Meg az Anjou-korban. E nemzeti értékek maradéktalan hasznosítására ösztökölt Németh László is; képes volt ennek egyetemességét a magáénak élni, a teljességére figyelmeztetni.

– *Lehetséges lenne az érdemi vitáztatás? Biztos vagy ebben?*

– Nézd – most nincsen valamilyen külső monstrum, amely gyilkossá szervezné a valóban élő különbségeket. Talán-talán sikerül végre kiegyenlíteni azokat az ellentéteket, amelyeket a mohácsi vész és a wesztfáliai béke óta Közép-európára kényszerített az angol diplomácia és a Habsburg kamarilla összjátéka. A Szent Szövetség, amely nem Metternich herceg találmánya, és nem Napóleon utántól származik. Ezen nem tudott változtatni

Gusztáv Adolf vagy Nagy Frigyes, avagy Napóleon katonai zsenije, de a '48-as forradalmak lángja sem. Kellott a Habsburg birodalom, hogy a germán és szláv világ között egyensúlyozzon, mindenkit mindenki ellen feluszítson, hogy a békétlenségben békességre kényszerítsen. Amíg kontrollálni tudták, addig működött is a mechanizmus. Ám a trianoni békeszerződéssel ezt az egyensúlyt fölborították. Nem volt, aki, mai szóval, moderálja Európának ezt a vidékét. Majd a két szörnyeteg, a náci és a bolsi rászabadult a világra, és ezek – ránk hozták a háborút, a rémet és a halál csendjét. Hála Istennek, ezektől megszabadultunk. De most sincs, aki moderálja ezt a világrészt. Megint minden kóbor érdek kiszolgáltatottja lettünk. Nekünk kellene emberi módon élni. Lehetne, de nem tesszük. Nekünk kellene egy Svájcot megeremteni. Lehet? Kérdezem én. Olyan boldog lennék, ha – Írország példájára – tudnánk itt egy olyan konszenzust létrehozni a hatalomban, ami nem azzal szórakozik, hogy az ellentéteket élezi, hanem a lehetőségek összemunkálását teremti meg.

– *Bízol ebben?*

– ...én – Jókain nevelkedtem. Jókai Debrecenben a Béke-párt egyik vezetője volt. S öregkorában megírta a számomra legmeghatározóbb könyvét, a Fráter Györgyöt. Arról a politikusról, aki ebben a Habsburg-Erdélyi-Katolikus-Protestáns önző, csak a saját érdekeit néző elitben olyan egyensúlyt tudott teremteni, amely – működött. Jó, a végén megölték, de aztán nemsokára jött egy Báthory István, akit még ma is imádnak a lengyelek. És jött Bethlen Gábor, akinek volt ereje ahhoz, hogy amikor Besztercebányán megválasztotta királynak a rendi országgyűlés, nem tette a fejére a koronát. Még csak nem is próbálgatta a fejére, mint állítólag Kossuth... Voltak pillanatok a magyar történelemben, amikor tudtak okosak és mértéktartóak lenni a magyar elit csúcán lévő emberek. Jó, hát meg is kéne, hogy szülessenek újra, kéne, hogy legyenek. Nem tudod, hogy ki az, akit ma még nem veszel komolyan, de egyszerre csak megalkot, keresztül visz egy Fráter György féle váradi békét. Talán már itt van, valahol. Miért ne higgyünk a jóban? A rossz úgylis itt van...

– *Lehet? Kérdezed te. Lehet? Kérdezem én. Ki visz át bennünket a túlsó partra...?*

– Lásd, azért nagy néha, ha nagyon megerőltetjük magunkat, tudunk együtt is ünnepelni. Jobbára temetőben. (Bár döbbenetemre: a megosztottságot még oda is kiviszik mos-tanában!?)

Bartók nekem meghatározó volt, egyetemista koromtól kezdve. De a világ értelmiségének is csak kis része tudja, hogy Bartók magyar. A köznép Puskás Öcsivel azonosítja a magyart. De azonosítja. Itt, az ablakom alatt kísérték, nemzeti tiszteletadással, ágyútalpon. És akkor azt mondtam, hogy helyes, mert ő ennek az országnak valamiben, valamikor az élvonalba emelését jelentette. Tudott valami olyat, amit akkor a világban ő tudott a legjobban. Furcsa környéken élek... Nem messze van a fasori evangélikus gimnázium. Ahol az általam legjobb költőink közt tisztelt Jánosy István apja volt a tanár, a hidrogén-bomba atyja meg a diák. Az iskolával szemben Szentkuthy Miklós felesége szüleinek a palotája. S a Szentkuthy feleségének – Dollykának – az unokahúgát Szabó Lőrinc szeretője – a nevelőnő Korzáti Erzsébet – több zsidó gyerekkel együtt mentette meg a vészorkorszak idején. És Korzáti Erzsébet – fiával együtt – magas magyar és izraeli kitüntetésben részesültek, a jeruzsálemi Yad Vasem kertjében emléküket mint „igaz embereket” fa őrzi. (Fele-

ségem Akkor is karácsony volt trilógiájának 1944-es kötete beszél el ennek történetét.). Hallga, mondok szép regét, örömet és bánatét...

Korzáti Erzsébet századik születésnapján, a Farkasréti temetőben, fia kérésére, a sírjánál összehoztam egy érdekes társaságot. Csak sorolom. Magyar Pali özvegyét (Magyar Pál újságíró volt, az öreg Magyar Bálint öccse, akit Szabó Lőrinc tanított az újságírásra; felesége Kálmán Éva – náluk volt nevelőnő évekig Korzáti Erzsébet). Ott volt a Tamási Áron orvos barátjának, a székely Dr. Luka Istvánnak a leánya. (Luka István korán elhalt első felesége, Steyskal Baba Korzáti Erzsébet legjobb barátnőjeként név szerint is belekerült A huszonhatodik év egyik szonettjébe; Eszter utcai villájuk szuterénjában lakott „Bözi” kisfiával, a ház teraszán írta nem egy versét Szabó Lőrinc.) Eljött Teddy is. (Korzáti Erzsébet fia Farkasházy Tivadar mamájának volt korábban a vőlegénye. Rendőrtiszt létére bűjtatni tudta az édesanyja által mentett zsidó gyerekeket, sőt, bement a svábhegyi „magyar” Gestapóba, volt főnökéhez, és kérte, hogy valahai menyasszonyát és annak mostani szerelmét engedjék szabadon. A parancsnok azt kérdezte: Tudod, hogy téged ezért, mint zsidó bűjtatót és mentőt, most azonnal felkoncolhatnánk. Azt felelte: Tudom, de ennyivel tartozom. És elengedték őket. Egy év múlva pedig megszületett a ma mindenki által Teddyként emlegetett Heti Hetes-szereplő, aki büszke arra, hogy Szabó Lőrinc „lábainál” nevelkedett.) És feloldódott a családi ellentét is: nemcsak Vékesné Korzáti Erzsébet unokái jöttek el, egyikük egyenesen Németországból érkezett, hanem ott voltak Szabó Lőrinc családjának tagjai is. A régi harag feloldódott. Akik talán külön-külön azelőtt még csak nem is köszöntöttek volna egymást – itt, a sír mellett barátságot kötöttek. Együtt ünnepelték a „halhatatlan kedves” emlékét. Tanítványom, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, a Szabó Lőrinc-kiadás egyik munkatársa fényképen rögzítette az eseményt. Akik tudnak hitelesen is gondolkozni, azok tudják, hogy mi az a nemzeti érték. Arra a sírkerti összejövetelre én büszke voltam...

Tamási Orosz János